ژن لەنێوان فۆلکلۆری کوردی و فەلسەفەی ڕۆژئاوادا.. رەسوڵ بێسکەنی

هەر لە سەرەتاوە کۆمەڵگای کورد کۆمەڵگایەکی نەرم بووە بەرامبەر بە ژن، هەمیشە پیاوی کورد ئەرێنی مامەڵەی لەگەڵ ژن ئەنجامداوە، لە چوارچێوەی ماڵدا دەرگای لەسەر کڵۆم نەداوە، بە حوکمی سروشتی ژیانی کوردەواری وای خواستووە، پیاو هەمیشە لەکار و فەرمانی ڕۆژانەی لە دەرەوەی ماڵ و لە دەرودەشتدا پێویستی بە ژن هەبووە، ژنی کورد بە درێژایی مێژوو شان بە شانی پیاو کاری کردووە، ئەمەش وای کردووە بەبێ حجاب و باڵا پۆشی لە تەك پیاودا بێت، توێژەر و مێژوونووسی عەرەب (مەجدی خەلیل) دەڵێت: ژنانی کورد پۆشاکی کوردی رەنگا و ڕەنگ دەپۆشن و باڵا پۆش نین، لە چکێکی ناسك دەدەن بەسەریاندا، بۆ ئەوەی شۆخ و شەنگیان دەرکەوێت، ئەو لەچکەیان لە ئیسلام وەرنەگرتووە، بەڵکو زەردەشتیەکان پۆشاکی رەنگاوڕەنگ و باق و بریقیان بەکارهێناوە.

ئەم ڕاستییە لە ژیان و هەڵسوکەوتی ڕۆژنەدا پەیڕەوکراوە و لە پەند و چیرۆك و داستانە فولکلۆرییەکاندا ڕەنگی داوەتەوە، کورد لە ئەدەبی زارەکی خۆیدا لە دەرزەمانەوە بۆ پاراستنی کەلتوورو زمان و خاکی نیشتمان، ئەدەبیاتی بەکارهێناوە، مرۆڤەکان بەپێی داب و نەریت و کەلتووری خۆیان چیرۆك و شیعر و بەسەرهات و پەندیان لە شێوەی فەلسەفە داڕشتووە و بۆ نەوەکانی داهاتوویان گێڕاوەتەوە و بە میرات بۆ نەوەی دوای خۆیان بەجێهێشتووە.

کورد لە ڕێگای ئەدەبی زارەکییەوە داستانی دڵداری و بەسەرهاتی قارەمانەتی و ڕووداوی سەختی ڕۆژگار و ئەزموونی ژیانی خۆی لە گوێ ئاگردان و ژووری دیوەخانەکانی خۆیدا گێڕاوەتەوە، بەو چیرۆکانەش ڕووداوی کارەساتبار و دڵخۆشی دەربڕیووە و داستانەکانی خۆشەویستی و دڵداری لاوەکانی زیندوو ڕاگرتووە، لە فەرهەنگی خۆی و لە ئەدەبی زارەکی کوردیدا بە چەندین شێوە باسی ژنی کوردەواری کراوە، پایەی ژنی کوردی بە شکۆوە لەو سەردەمەدا پیشانداوە، کە چۆن ژنی کورد لە ژیانی کۆمەڵگای کوردیدا ڕۆڵی گرنگی هەبووە و ڕێزی لێگیراوە، مێژوونووسی سۆڤیەتی (فلادیمێر مینۆرسکی) دەڵێت: ژنی کورد زۆر پەیوەستن بە مێردەکانیانەوە و پێگەیەکی بەرز و پیرۆزیان هەیە، لە خێزان و کۆمەڵدا، پیاوانی کورد زۆرترین لێبووردەییان هەیە

بەرامبەر ژنەکانیان، چونکە بە درێژایی مێژوو ئەو ڕێز و متمانەیەیان دروست کردووە.
سەرەڕای پەند و چیرۆکی کوردەواری لە ناساندنی ژنی کورددا، زۆربەی ڕۆژهەڵاتناس و گەڕیدە ئەوروپایی و ئەمریکاییەکانیش گەواهی ئەوەیانداوە، ژنی کورد، لە ژنی فارس و تورك و عەرەب و نەتەوە موسوڵمانەکانی دراوسێی باشتر ڕێزی لێگیراوە و ئاوڕی لێ دراوەتەوە، پەندەکانی نێو ئەدەبە کوردیش گەواهی ئەو ڕاستیە دەدەن، بۆ نموونە لە پەندێکی کوردیدا دەڵێت:
" شێر لە بێشە دەرچێ، چ نێرە چ مێ"
ئەم پەندە ئاماژەی ئەوەیە، لە کۆمەڵگای کوردیدا هەر کەسێك دەرکەوت و توانی لێهاتوویی خۆی بسەلمێنێ، هیچ گرنگ نییە پیاو بێت یا ژن، لە مێژووی نەتەوەکەشماندا ئەوە سەلمێندراوە، لە پاڵ کەسایەتی هەڵکەوتووی پیاواندا، چەندین کەسایەتی لێهاتووی ژنی کوردەواری وەك: خانزادی سۆران و حەپسەخانی نەقیب و مینا خانی پێشەوا و قەدەم خێری بەختیاری و چەندانی دیکەش لە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی نەتەوەی کورددا ڕۆڵی گرنگیان گێڕاوە، لە پەندێکی دیکەدا دەڵێت:
" ژن مەحرەمی مێردەکەیەتی"
لە شیعریشدا هاتووە، "هەسانی مێردن ژنان هەموویان، بەنووکە نووکە ئیش ئەکەن شوویان" ئەوەش ئاماژەیەکە بۆ ئەوەی ژنانی کورد کاریگەری زۆریان لەسەر مێردەکانیان هەیە، بە تایبەت ژنی میر و دەسەڵاتدارانی کورد، ڕۆڵی گرنگیان گێڕاوە، لە ئاراستەکردنی مێرد و پیاوانی دەروبەریان لە کاری چاکە و خێرخوازی لە ژێر سایەی دەسەڵاتیاندا، لە پەندێکی دیکەی کوردەواریدا هاتووە:
" پیاو هەتا ئێوارە بکا هەهەیە
ئەگەر ژن نەکا گردەوە کەیە
دوایە هەر دەبێتەوە ڕەنجەڕۆیە"
لەم پەندەشدا ئاماژەی داوە لە کۆمەڵگای کوردیدا ژن و پیاو هەردووکیان بەیەکەوە ڕۆڵی گرنگیان هەیە، ئەگەر پیاو بەیانی هەتا ئێوارە ڕەنج بدا و هەهە بکات لە جووت و خۆڵە و خەرمان هەوە بدات، ئەگەر ژن گردەوە کەی نەکات، لە کۆتاییدا هەر ڕەنجەڕۆیی لە دوایە، ئەم پەندە ئەوپەڕی ڕێزی ناوە لە پایەی ژن لە کۆمەڵگای کوردەواریدا، بەیەکسانی لەهاوشانی پیاو دایناوە، هەروەها بێکەسی شاعیر دەڵێت: "نێر و مێ هەردوو بەجووتێ هەوڵ نەدەن دوورە دەرچوونی لە زیللەت، چونکە مەعلومە مەل بە باڵێ نافڕێ".
هەروەها ئەفلاتوونیش دەڵێت: لە ئاینی زەردەشتیدا ژن و پیاو لە دووتای یەك تەرازوودا هاوسەنگن، زەردەشت لەو سەردەمە دێرینەدا بۆ

دامەزراندنی ژێرخانی کۆمەڵ، یەکسانیی مافی ژن و خێزانی لا مەبەست بووە، مەرجی پێشکەوتنی کۆمەڵگای بە ئازادی و یەکسانیی ژن و پیاو زانیوە.
هەروەها لە پەندێکی دیکەی کوردیدا گوتراوە:
” ژن کێڵگەکەی ماڵە، ماڵی بێ ژن چۆڵە و بێتامە
لەگەڵ ئەوەشدا پەندی واش هەیە بە نەرێنی لە توانای ژنی ڕوانیوە، بەڵام ئەوە هیچ لە بیری زۆرینەی کورد بۆ شکۆی ژن کەم ناکاتەوە، بێگومان ئەو قسانە هەمووی بە پێی چاخ و سەردەمێکی دیاریکراو گوتراوە، کە گرێدراوی بەچوونی ئەو سەردەمە بووە، بەڵام لەم سەردەمەی ئێستاشدا لە دوای ڕاپەڕینەوە بە هۆی پێشکەوتن و ڕەوتی ڕووداوەکان ژنی کورد زیاتر هاتووەتە دەرەوە بۆ کار و فەرمانگە و دووکان و سیاسەت، بەشی زۆری مامۆستا و پارێزەر و پزیشکی ئەم وڵاتە ژنن، کەچی لە بەختی کورد، هەندێك لە قەڵەم بە دەستانی ئێمە بە شێوەیەکی ناشیرن ڕەفتاری کۆمەڵگای کوردیان بەرامبەر ژن پیشان داوە، هەر کاتێ باسی ژن و پایە و ڕۆڵی ژنی کورد بکرێ، ئەوانە وایان پێ باشە (غەربی مەزاج) بیربکەنەوە و وا پیشان دەدەن ژن لای ڕۆژئاوا زۆر ڕێز لێ گیراوە و لای ئێمە دەرگای لەسەر کڵۆم دراوە.
بێگومان لە هەموو کۆمەڵگاکان توندوتیژی هەیە، بەڵام جیاوازییەکە لە نێوان ئێمە و ڕۆژئاوادا ئەوەیە، ژیان و مامەڵەی ڕۆژانەی کۆمەڵگا لای ئەوان بە یاسا ڕێکخراوە و هەر کەسێك زیادەڕۆیی بکات لێپرسینەوەی لەگەڵ دەکرێت، بە پێچەوانەی لای ئەوان ژیان لە کۆمەڵگای کوردیدا خۆرسکە و ئەوەی دەکرێ بەچوونی هەڵقوڵاوی هزری تاکی کوردە و پێویستی بە چەسپاندنی یاسا هەیە، نەنکم دەیگێڕایەوە: لە ساڵانی ڕابردوو لە کوردەواریدا مرۆڤ کوشتن بە گشتی کارەساتێکی گەورە بوو، لە هەر شوێنێك مرۆڤێك بکوژرایە، لەبەر قێزەونی ئەو کارە ئەوەندە بە سام بوو، تاماوەیەکی زۆریش خەڵك لە ڕێیشتن بۆ شوێنی ڕووداوەکەدا خۆیان دەبوارد، ئەگەر ئێستا بارودۆخەکە گۆڕانی بەسەرداهاتووە، تەکنەلۆژیای نوێ و تێکەڵ بوون بە کەلتووری وڵاتانی بیانی هۆکاری سەرەکین.
سەدان بەڵگەی ئاوا لە کلتووری کوردی و لە مێژوودا دەبینین: ژن بە گشتی لە کۆمەڵگای ئێمەدا سالارو قەدر گیراوە و لە نێومانیشدا خاوەن بڕیاربووە، ئەگەر نموونەی نەرێنی لای ئێمە هەیە، بێگومان لای ڕۆژئاواییەکانیش لەوە کاریگەرتر هەیە، فەرموون با گوێ لە حیکایەتی گەورەترین فەیلەسووفەکانی ڕۆژئاوا بگرین:
قوتابیێك لە سوقراتی پرسی: قوربان ئامۆژگاریم دەکەی ژن بێنم؟
ئەویش وەڵامی دایەوە: بێگومان، چونکە ئەگەر نسیبت ژنێکی چاك بوو، ئەوە بەختەوەر دەژیت، ئەگەر نسیبت ژنێکی هارو دەم هەراش بوو،

ئەوە دەبی بە فەیلەسوف!
سوقرات ئامۆژگارییەکەی لە واقعی ژیانی خۆیەوە کردووە، سەقرات بەختی لەگەڵ ژنەکی هاردابوو، رۆژێکیان لەسەر مەسەلەیەکی زۆر بچووك دەستی کرد بە قسە پێ وتنی، ئەمیش گوێی نەدایە قیژە و هاوارەکەی، ئەو جامەکی پڕ لە ئاوی تێ گرت، سوقراتیش بە هێمنی پیی گوت: کە هەور و هەورە تریشقە توند دەبێ ئاساییە چاوەڕێی باران بکەین!
ئەفلاتۆن مافی ژنهێنان و هاوسەرگیری لە چینی دانایان و سەربازان دەکشێنێتەوە و مافی سێکس کردنی ئازادی پێدان، ئەمەش بە ئەوەی کاتیان هەبێت بۆ بەرژەوەندی شارە پاکیزەکەیان و پەیوەندییەکانی خێزانی لە کاریان نەخات، هەرچەندە پەیوەندی خێزانی سۆزو فێنکییان پێدەبەخشێت، بەڵام لە بەرامبەردا - بە پێی تێڕوانینی ئەو - وابەستە و بەندی دەکات بە ترسنۆکی و دوودڵی و هەستکردن بە ترس بە ئەو خێزانەی خۆشی دەوێت، بۆیە ئەو هاوسەرگیری کردن، تەنیا پڕۆسەیەکی کۆمەڵایەتییە، دەبێتە کۆسپ لە بەردەم پێشکەوتنی خودی مرۆڤ و جێبەجێ کردنی ئەرکەکانی، لە بەرامبەر کۆمەڵگا و لە بەرامبەر خێزانی خۆیشی و گەیشتن بە خەونەکانی و بە نەبوونی چەمکی خێزان، بێگومان بەمەش رۆڵێکی گرنگ لە رۆڵەکانی ئافرەت لەو شارەدا ون دەبێت.
کاتێک تیۆرەکانی ئەرستۆ دەربارەی ژن دەخوێنینەوە، زۆرێك هەن ئەرستۆ بە دوژمنێکی سەرەکی ژن لە قەڵەم دەدەن، چونکە لەرێی فەلسەفەوە ویستوویەتی ئەو باوەڕە لای خەڵکی ناوچەکە دروست بکات، کە ژن (پلەنزم و بێتوانان) و ژن بوون (نەنگی)یە.
ئەرستۆ دەڵێت: پێویستە ژنان ژێردەستەی پیاوان بن و نابێت هیچ دەسەڵاتێکیان هەبێت، بەڵام ناشگەنە ئاستی کۆیلایەتی، هەروەها دەڵێت: مێرد دەسەڵاتی سیاسی لەسەر ژنەکەی بەکاربهێنێت.. ئەمەشی بە چەند هۆکارێکەوە بەستووەتەوە، ئاشکراترینیان، بە پێی بۆچوونی ئەو: ژنان زوو هەڵدەچن، سۆزدارترن، بۆڵە زۆر دەکەن و فێڵبازتریشن، لە شوێنێکی تردا دەڵێت: ژن بوونەوەرێکی نادروستە و سروشت دروستی کردووە، وەک درەختێکی ژەهراوی وایە، بە رووکەش جوانە، بەڵام کاتێک باڵندە لێی دەخوات، دەمرێت، هەرچەندە ئەرستۆ مافی بەختەوەری بە ژن بەخشیوە، بەهەمان شێوەی پیاوان، لەو بارەیەوە لە وتەیەکدا دەڵێت: کۆمەڵ بەبێ بەختەوەری ژن، بەختەوەرنابێت…
ئەرستۆ لە تیۆرەکانیدا سەبارەت بە بۆماوەیی جینەکان دەڵێت: دایک توخمی خراپ دەدات بەوەچەکانی، بەڵام پیاو توخمە باشەکانی دەبەخشێت (وێنەیەکی دابەشبوونی توخمەکانی کێشاوە، دەبینین لە

گواستنەوەی توخمەکاندا یەکسان نین)...هەروەها بەچوونی وابووە، ژنان پلەیان لە پیاوان کەمترە، هەروەک لە کتێبی (سیاسەت)دا دەڵێت: بەسروشت پیاوان بە تواناترن لە ژنان، پیاوان دەسەڵاتدارن و ژنان ژێردەستەن و تەنیا بۆ منداڵ بوون دەشێن.
ئەو بەچوونانەی ئەرستۆ، زادەی ژینگە و سەردەمی خۆیەتی و نابێت لەواقیعی ئەوکاتی ئەسینا جیابکرێتەوە، بەڵام چەندین سەدە دوای ئەرستۆش، دەیان فەیلەسوف هەبوون، هەمان تێڕوانینی ئەرستۆیان بۆ ژن هەبووە، بۆ نموونە: ڕۆسۆ دەڵێت: ژن بۆ زانست و حیکمەت دروست نەبووە، بەڵکو تەنیا بۆ پڕکردنەوەی شەهوەتی پیاوان، هەروەها ئیمانوێل کانت دەڵێت: ئەقڵی ژنان ناتوانێت بگاتە ئاستی ئەقڵی پیاوان.
(ئۆسکار وایلد) دەڵێت: ئەوەی بە ژنێکی چاك و ژیر و جوان دەگەڕێ، دەبێ بە سێ جار ژن بگرێ.
فەیلەسوفی ڕەشبینی (ئارسەر شۆپنهاوەر) فەیلەسوفی ئەڵمانی لە باشترین پێناسەیدا بۆ ژن دەڵێ :
“خۆشەویستی گوڵە و ژن دڕکەکانیەتی”
دەربارەی ژن و ژیان و پەیوەندیان پێکەوە دەڵێ:"ژن سەرچاوەی خراپەیە، ژیانیش دۆزەخێکە لە کارەسات، ژن و ژیان یەکێکی یەکگرتوون و لەیک جیانابنەوە، چونکە ژن دایەنی ڕەگەزی مرۆییە، ئەوە ژنە جۆری مرۆیی دەپارێزێ ودەیهێڵێتەوە”.
(ئارسەر شۆپنهاوەر) لە دژایەتی کردنی ژن و ڕەشبینی لەبەرامبەر ژیاندا گەیاندیە ئەوپەڕی .
ڕیشەی ئەم دوژمنایەتیەی دەگەڕێتەوە بۆ پەیوەندی لەگەڵ دایکی، نەهامەتییەکانی ژیانی و پێکدادانی لەگەڵ دایکیدا گەیی بە ڕقێکی چڕ و بێ جیاوازی لە ژنان، ژنی بە نموونەی خیانەت و ئیستغلال و شەهوەت دەزانی.
سەرەڕای هەموو ئەوانەش مایەی سەرنجە لە مێژووی فەلسەفەی کلاسیك و یۆنان و ڕۆمی کۆنەوە بگرە تا فەلسەفەی مودێڕن و تەنانەت فەیلەسووفانی سەردەمیش هەموویان لە پیاوانن، ئایا هیچ کات لە خۆمان پرسیوە، بۆچی هەموو فەیلەسووفەکان پیاون و تەنیا پیاوانی ناودار هونەرەکەیان لە مێژوودا تۆمارکراوە و ناویان درەوشاوەتەوە، بەگومان هەموومان ئەوە دەزانین ژنی سەرکەوتووش هەبوون، ناویان لە تەنیشت ناوی پیاوان تۆمارکراوە، بەڵام ناوی ژن لە مەیدانی فەلسەفەدا بەراورد لەگەڵ پیاوان، هی ئەوە نیە باسی بکرێت.
بەم شێوەیە دەبینین کەم و کوڕیەکانی فەلسەفە بەرامبەر بە کەمزانینی ژن کەم نین، ئەو نووسەر و چالاکچوانەی کوردانە (غەربی

مەزاج) بیر دەکەنەوە، پێیان وایە کە بڵێن کۆمەڵگای ڕۆژئاوا باشە و کۆمەڵگای ئێمە دەربارەی ژن خراپە، ئیتر تەواو بەو قسانە کێشەی ژن چارەسەرکرا، لە ڕاستیدا نەمافی ژن ئاوا دەستەبەر دەبێت، نە توندوتیژی ئاوا بنبڕدەکرێت، کۆمەڵێك خەڵکی خوێندەوار و ڕۆشنبیر بانگ دەکرێن و لەنێوان خۆیاندا بە قسەی باق و بریق کۆڕەکەیان گەرم دەکەن، بە بێ ئەوەی بتوانن لایەنی چارەسەر بدۆزنەوە، لەلایەکی تر زۆر لە سیاسیەکانیش لە بەرژەوەندی خۆیان بەم کارەوە خەریك دەکەن، لە کاتێکدا خۆیان زۆربەی کات لە دەرەوەی ماڵی خۆیانن و کەمتر ئاگاداری کێشەی خێزانی خۆیانن، بێگومان بەم شێوەیە چارەسەر هەر بە گرێ کوێرەیی دەمێنێتەوە.
ئەگەر بمانەوێ ئەم بابەتە چارەسەربکرێ، یان لانی کەم بەرەو پێشەوە بچێ، پێویستە خەڵکی تایبەتمەند قسەی لەسەر بکات، دوور لە بەرژەوەندی کەسی و حزبی، بەرنامەی تایبەتی بۆ دابنرێ و لەگەڵ خەڵکی گشتی یەکلایی بکرێتەوە، لە پرۆسەی خوێندندا جێگای بکرێتەوە و بە نەرم و نیانی بابەتی ڕۆشنبیری لەسەر بنوسری و بڵاو بکرێتەوە، بە شێوەیەك هەمووان لەو پرۆسەیەدا بەشداربن، بەهیوای کۆمەڵگایەکی ئارام و ئاسوودە.

ڕەسوڵ بەسکەنی
2024-3-8

سەرچاوە: لەچەند سەرچاوەیەك لە گوگل وەرگیراوە.